

мальчика Бекирчика, автор сумел показать эволюцию внутреннего мира ребёнка, проследить, как меняется его восприятие окружающих людей, отношение к ним. В повести писатель также даёт своим маленьким читателям элементарные сведения из области зоологии, знакомит с жизнью пчёл. Видно, что вопросы воспитания детей глубоко волновали писателя.

Восхищает умение автора передать в невинном на первый взгляд событии нечто более глубокое, философское, играющее для жизни человека только что вступающего в жизнь, огромную роль. Активное восприятие жизни происходящей вокруг главного героя, неудовлетворенность собой, упорство ведут его к достижению целей. Писатель в этом произведении снова и снова всматривается в жизнь детей, следит за развитием их сознания, волевой активности, ростом умственной и эстетической образованности.

Повести «Воспоминания о голоде» («Ачлыкь хатирелери») и «Пчеловод Бекир» («Къуртчу Бекирчик») способствуют формированию у подрастающего поколения верных представлений о высоких и истинных ценностях. Обе повести содержат общих героев - детей-подростков думающих, противоречивых, которые были запечатлены Аблякимом Ильмий в период формирования их характера. Автор касается волнующих его проблем, создав яркие запоминающиеся характеры, убедительно передав атмосферу того времени. Его герои способны к самостоятельным решениям в сложных ситуациях, они действуют в настоящем, невыдуманном мире, в котором на долю людей выпадают удачи и неудачи, большое счастье и непоправимое горе, когда им приходится решать сложные жизненные задачи, чувствуя личную ответственность за свои поступки. Писатель выводит образы детей, которые стремятся к знаниям, не смотря ни на какие трудности стоящие на их пути.

Проведенный нами анализ показал, что А.Ильмий является мастером крымскотатарского художественного слова. Можно сделать выводы, что творческий потенциал Алтайлы имеет большое значение в крымскотатарской литературе, так как сила созданных им произведений заключается в редком умении ввести читателя в своеобразный мир детства, умением подмечать скрытые от глаз обычного человека детали, которые, в конце концов, играют существенную роль в развитии сюжета задуманного произведения. Важной особенностью его таланта является любовь к детям, сюжетная занимательность и способность откликаться в своих произведениях на жизненно важные проблемы воспитания.

Источники и литература

1. Б. Чобан-заде. Крымскотатарская литература новейшего периода: Доклад. – Симферополь: ДОЛЯ, 2003. – 132 с.
2. Л.С. Юнусова. Крымскотатарская литература. Сборник произведений _фольклора и литературы 19–20 вв. – Симферополь: ДОЛЯ, 2002.
3. Къырымтатар эдебияты. Учебное пособие по крымскотатарской литературе для старших классов ср. шк. и для студентов филологических факультетов. – Симферополь: Крымское учебно-педагогическое государственное издательство, 1995. – 325 с.
4. Къырымтатар эдебияты. 10-нджы сыныф ичюн окъув къулланмасы /Велиулаева А., Кокиева А., Сялядинов Къ.У. – Симферополь: Къырым девлет окъув-педагогика нешрияты, 2003. – 296 с.

Чигрин В.О. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ “СІЛЬСЬКА МОЛОДЬ”

Соціологія молоді може вважатися однією з найбільш розроблених соціологічних теорій середнього рівня, але стосовно понять “молодь”, “загони молоді”, “молодіжні когорти” тощо дослідники не мають спільної думки. Це й спонукало до аналізу цього важливого аспекту проблеми.

У літературі міститься безліч дефініцій молоді однак ми вважаємо за доцільне виокремити лише найтиповіші, у яких відбиваються позиції основних груп дослідників.

Аналізуючи ці дефініції, І.О.Мартинюк, зауважує, що у демографії молодь розглядають як формальну групу згідно з хронологічним віком. Соціальна психологія аналізує молодь передусім як учасників певного етапу соціалізації, а саме етапу досягнення самостійного статусу в усіх основних сферах життєдіяльності. Предметом соціально-психологічного дослідження є також психологічний склад, характерні риси, що властиві людині в цей період життя (максималізм, динамічність оцінок, пошук форм самоствердження, стереотипи, молодіжна мода тощо). У соціології категорія «молодь» позначає вікові верстви населення, у яких певний вік поєднується з відповідним суспільним становищем. Соціологічний підхід до вивчення проблем молоді передбачає аналіз соціально-демографічних груп (учнів і працюючих, міської та сільської молоді тощо) [1, с. 21].

Відзначимо насамперед, що останнім часом учені дедалі рішучіше порушують питання про неправомірність спрощених підходів до соціологічного аналізу таких соціальних груп суспільства, як молодь, дослідження соціального розвитку якої зводилося, як правило, до розв’язання важливих, але лише часткових проблем, наприклад, пов’язаних з суто професійним самовизначенням [2, с. 36].

Слід погодитись із точкою зору авторів, які, вважаючи соціальний розвиток молоді однією з найважливіших умов формування її становища в суспільстві, вирізняють у ньому такі аспекти: спільнотний розвиток, який стосується усіх членів даної соціальної спільноти; розвиток, який змінює суспільне становище молоді; розвиток, спрямований на формування необхідних стартових умов життєвого самовизначення;

розвиток, що формує соціально зрілу, активну і творчу особистість; розвиток, який створює мотиваційний механізм психологічної готовності до суспільно корисної та особисто значущої діяльності [2, с.36–37].

Звернемо увагу на те, що у наведеному положенні достатньо вдало перелічені чинники єдиного, консолідаційного характеру. Але ж є й інші чинники – диференціальні. Досить справедливо деякі автори вказували на цю особливість молоді: “Неоднорідність структури молоді, яка пов’язана з відмінностями в соціально-економічному становищі її груп, передбачає деякі відмінності у відображенні у їхній свідомості усієї різноманітності форм соціальної діяльності й суспільного процесу загалом, об’єктом і суб’єктом якого ці групи є” [3, с. 42]. Хоч і не вичерпне зауваження, але досить слушне.

Деякі дослідники проблем соціального розвитку молоді доволі беззастережно стверджують, що молодь буцімто не є особливим елементом соціальної структури будь-якого певного суспільства, хоч і має свою специфіку. Погодитись з такою позицією в жодному разі не можна.

Ми вважаємо за доцільне наголосити, що необхідно визначити деякі критерії результуючого характеру, що дають змогу одночасно кваліфікувати й ступінь включеності даної соціальної спільноти до загальніших складових соціальної структури, й ступінь її самостійності у їхньому складі.

Слід зауважити, що нижні, проміжні та верхні межі віку молоді не є абсолютними. Вихідними якісними показниками можуть бути, радше, межі старту й фінішу її соціалізації й професіоналізації як чинників отримання певного соціального статусу.

Внутрішніми якісними показниками цього процесу, які виконують роль своєрідних поняттєвих індикаторів, можуть бути визначені Л.С.Петровою: мотивація, яка виростає з потреб та інтересів, → ідентифікація у відповідності з її скерованістю → комунікація → життєва стратегія, що з неї виростає → її практична реалізація → порівняння її результатів із груповою ідентифікацією → соціальне самопочуття [4, С.50-55].

Саме питання входження молоді до суспільних структур перебувало в центрі уваги у майже усіх спробах дати її загальне визначення, однак у підходах дослідників, що склалися у 1960 - 1990-х роках і на початку 2000- х, спостерігаються суттєві зміни. У цьому переконує вивчення робіт таких відомих дослідників молодіжних проблем, як В.Т. Лісовський, М.Х. Тітма, І.С. Кон, В.М. Шубкін, Л.М. Коган, С.І. Плаксі, В.І.Чупров, С.М. Іконникова, М.М. Чурилов, О.І. Вишняк, В.Л. Осовський, Є.І. Головаха, О.І. Мартинюк, О.М. Балакірева та ін.

Ще відносно недавно в літературі панувала концепція, згідно з якою молодь практично однозначно розглядалась як “соціально-демографічна група, яка характеризується своїми віковими психофізіологічними особливостями, діяльністю, яка пов’язана переважно з підготовкою і вступом до трудового і суспільного життя, внутрішньою соціальною диференціацією згідно з соціально-класовим поділом суспільства” [5, с.7].

Тут ми бачимо, незважаючи на наявність переліку адекватних ознак, вплив класового підходу, який практично відкидає чинники входження до інших соціальних підструктур суспільства, а тим паче – перебування у них.

Істотний крок уперед зроблено у спробах визначення цієї категорії у працях О.М. Чернія, О.І. Вишняка та М.М. Чурилова, пізніше – І.О. Мартинюка, О.М. Балакіревої та інших дослідників. Так, автори монографії “Соціальний вигляд молоді” пропонують таке визначення: “Молодь як соціальна група являє собою специфічну соціальну спільноту людей, яка посідає певне місце в соціальній структурі суспільства, характеризується процесом набуття сталого соціального статусу в різних соціальних підструктурах (соціально-класовій, соціально-поселенській, професійно-трудова, соціально-політичній, сімейно-побутовій), отже, відзначається спільністю розв’язуваних проблем й спільністю соціальних інтересів та особливостей форм життєдіяльності, що впливає звідси ” [6, с.17].

Позитивною рисою даного визначення є, по-перше, включення молоді до соціальної структури як самостійної соціальної спільноти; по-друге, урахування єдності соціальних інтересів і особливих, специфічних форм життєдіяльності.

Але все ж таки вважаємо за необхідне виокремити низку ознак, без урахування яких будь-яке визначення буде обмеженим.

Отже, молодь є особливою віковою й, таким чином, демографічною підструктурою суспільства, особливість якої полягає у тому, що для неї характерною є внутрішня рухливість, зумовлена об’єктивною суперечністю між природними чинниками фізичного визрівання і розвитку певного покоління, особливостями соціально-економічного розвитку даного суспільства, належністю до певного соціуму.

Показники вікових меж молоді змінювалися не тільки, як це декларували окремі автори, з переходом від однієї суспільно-економічної формації до іншої, а й під впливом процесів, позбавлених прямої залежності від даного чинника (нагадаємо тільки традиційні вікові норми шлюбу, скажімо, у середньоазійських народів), або змін у традиційних типах способу життя тощо. У зв’язку з цим межі віку молоді доцільно трактувати, відштовхуючись насамперед від характеру суперечностей між природним і соціально-економічним, найхарактерніших для даного часу.

Молодь є групою суспільства, що соціалізується. Соціалізація, якщо розуміти її як процес включення індивіда до наявної системи суспільних відносин, безумовно, стосується усіх без винятку верств молоді. М.Х. Тітма та Е.А. Саар визначали два аспекти соціалізації: вибір місця постійного проживання та досягнення певного соціального становища [7, с. 53]. Не піддаючи сумніву високий авторитет цих дослідників, дозволимо собі висловити думку, що, приймаючи ці аспекти за основу, автори просто не ризикнули ви-

значити процес соціалізації молоді, яким він є насправді, і який слід було б схарактеризувати як процес прийняття сукупного соціального досвіду, значною мірою визначеного даним типом суспільства, з усіма його позитивними й негативними рисами, вибору соціальної ролі в суспільстві та входження у неї, нарешті, виконання соціально-зумовлених функцій в суспільстві. Безумовно, немає у розглядуваному визначенні й тих чинників, які були зазначені нами вище, зокрема, належності до міського чи сільського соціуму. Девіантні, за цих умов, прояви, які натомість вкладалися у пропоновану модель соціалізації, відповідали моделі розвитку суспільства в цілому.

У зв'язку з цим досить слушним є зауваження, яке прозвучало на Міжнародній конференції “Вивчення молоді на сучасному етапі”, де наголошувалося, що для сучасної науки про молодь, її плідного розвитку чи не найважливішого значення набуває визначення та інтерпретація таких головних понять, як “молодь”, “молодіжна політика”, “молодіжна робота”, “соціальна адаптація молоді”, “соціалізація молоді” тощо, зважаючи на умови абсолютно іншої соціально-економічної та політичної ситуації становлення молодого покоління (підкреслено мною. – В.Ч.) [8, с.12].

Не слід також забувати й про об'єктивні суперечності процесу соціалізації молоді, особливо якщо розглядати останню не як кількісний конгломерат “підростаючої зміни будівників будь-чого”, а як складне, якісно неоднорідне соціальне утворення. Одвічна суперечність батьків і дітей, яка полягає у зіткненні, з одного боку, необхідності сприйняття наявного соціального досвіду, а з іншого - постійних спроб його заперечення, ґрунтується на певній маргінальності деяких верств молоді.

Дотримуючись логіки визначення змісту категорії “молодь”, необхідно звернутися й до такої її риси, як професіоналізація. Професіоналізація молоді - це процес багатшаровий і неоднозначний для різних верств молоді, оскільки для одних він реалізується через навчання в загальноосвітніх (перший етап) і спеціальних навчальних закладах, а для інших - паралельно або одразу по закінченні загальноосвітніх навчальних закладів - здійснюється безпосередньо на виробництві.

Звісно, соціалізація та професіоналізація є невід'ємними якостями молоді, однак внаслідок її (молоді) внутрішньої стратифікованості наголошувати ідентичність їх чи включати, як дехто з науковців, професіоналізацію до соціалізації, на наш погляд, неправомірно.

Нарешті, молодь можна визначити як групу, яка самовизначається у поселенському плані. Ми вже наголошували важливість включеності соціальних підструктур суспільства до його поселенської структури як однієї з найбільш сталих структур. Безумовно, не є винятком і молодь. Однак особливістю останньої є те, що окремі верстви молоді на початкових етапах свого розвитку ні внутрішньо, у системі цінностей та орієнтацій, ні реально (особливо це стосується учнів та студентів), ще не визначили свого поселенського статусу. При цьому дана характерна риса молоді є також суперечливою: в суперечності вступає писаність частини молоді у типово сільський спосіб життя і її штучно сформована орієнтація на типово міські умови. Ось такі, на наш погляд, деякі важливі риси, що надають якісної визначеності категорії “молодь”, яка утворює особливу підструктуру соціальної структури суспільства.

Таким чином, не претендуючи на “скасування” визначень молоді, які наводились у літературі, тим паче, що це не є основним завданням нашого дослідження, спробуємо уточнити трактування цієї соціологічної категорії, виходячи з принципових позицій, викладених нами вище.

1. Молодь являє собою відносно самостійну підструктуру соціальної структури суспільства.
2. Молодь становить відносно стале соціальне утворення, яке зберігає свою якісну визначеність внаслідок специфічних ознак, притаманних тільки їй, за умов змінюваних типів і форм цивілізаційного процесу.
3. Молодь є внутрішньо вкрай динамічною й досить статифікованою соціальною групою, причому місце індивідів у певних верствах молоді:
 - а) не є раз і назавжди даним;
 - б) залежить від сукупності природних та історично змінюваних соціально-економічних чинників;
 - в) визначається ступенем професійної й соціальної мобільності індивіда та групи, до якої він належить.
4. Молодь має посідати в соціальній структурі будь-якого суспільства досить важливе становище, оскільки розвиток кожного наступного покоління є умовою розвитку суспільства в цілому. Недостатня увага з боку суспільства до проблем розвитку, соціалізації та професіоналізації молоді, увиходження її до сталих поселенських структур, як правило, призводить до певного дисбалансу соціальної структури в цілому, до соціально-економічних та демографічних потрясінь суспільства.
5. Внаслідок нестабільного внутрішнього соціального статусу молоді її можна вважати одним із джерел поповнення маргінальних верств суспільства.

При цьому узагальнені соціологічні характеристики мають, на думку автора, ґрунтуватися на спеціальних соціологічних концепціях, які стосуються найбільших загонів і когорт молоді. Виявлення місця молоді – “соціуму претендентів” у суспільстві можливе тільки за умов вивчення комплексу взаємовідносин молоді, що належить до певного соціуму, з цим соціумом в цілому.

Одним із таких загонів молоді є сільська молодь, вивчення якої тривалий час було позбавлене системного характеру, не враховувало цілої низки необхідних, іманентно властивих їй ознак, нарешті, не охоплювало належною мірою представників її основних груп за родом занять і вікових когорт, у яких по-різному відбуваються процеси соціалізації та професіоналізації.

Молодь села становить досить солідну частку населення, зайнятого у сільськогосподарському виробництві. Однак було б неправомірним обмежуватися тільки цією категорією сільської молоді, як це робили у 1960 - 70-ті роки. Як правило, з поля зору соціологів випадали учні середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ і технікумів аграрного профілю, студенти вузів, пов'язаних безпосередньо з сільськогосподарським виробництвом. Не слід забувати й про молодих працівників невиробничої сфери сучасного села, хоча вони й становлять досить невелику частку сільської молоді.

До того ж працюючу сільську молодь неправомірно відносити, як це робили окремі дослідники, до "колгоспної", "радгоспної" або "фермерської". Наведені дані свідчать, що ці групи сільської молоді вкрай неоднорідні за своєю професійною та освітньою структурою, а форма власності має поки що другорядне значення.

Професійні відмінності в середовищі працюючої молоді, безумовно, викликають її внутрішню соціально-економічну стратифікованість і, таким чином, породжують певні відмінності у способі життя різних верств молоді села. Загальною тенденцією, яка визначає місце сільської молоді в соціально-професійній структурі села, є її зсув у бік тієї частини населення, яка має досить низький соціальний статус. Цей висновок підтверджується даними А.М.Шатохіна, який порівнював статистичні дані з матеріалами досліджень з самоідентифікації працюючого сільського населення [9, с.96–99].

Соціально-професійний склад молоді не є однорідним і в територіальному плані. Ця неоднорідність зумовлена як відмінностями демографічної ситуації у кожному конкретному регіоні, так і соціокультурними відмінностями, характерними для регіонів України, а в загальнішому плані - соціокультурними відмінностями країн СНД.

Нарешті, демографічна, освітня і професійна структури працюючої сільської молоді України значною мірою залежать від системи розселення та типології сільських поселень.

Осібню в середовищі сільської молоді стоїть загін учнів та студентів - вихідців з села, які саме з ним пов'язують свою майбутню трудову діяльність та життя.

У нашому дослідженні виокремлено чотири підзагони учнівської молоді села - старшокласники сільських загальноосвітніх шкіл, учні ПТУ аграрного профілю, студенти технікумів та коледжів, а також вузів, які готують спеціалістів для сільського господарства. Як правило, ці категорії сільської молоді "випадали" з поля зору дослідників.

Стосовно сільської учнівської молоді подібні висновки були зроблені автором ще у середині 1990-х років [10].

Необхідність соціологічного членування учнівської сільської молоді продиктована не тільки змістовим аспектом її соціалізації та професіоналізації. Не слід забувати про те, що саме вона становить значну частину потенційного поповнення трудових ресурсів сучасного села України.

Коротко характеризуючи статус учнівської сільської молоді, можна наголосити, що:

а) соціальний статус сільських старшокласників є гранично невизначеним, ціннісні й соціально-професійні орієнтації у більшості випадків не сформовані, поселенські орієнтації неоднозначні;

б) досить високий рівень формування суто професійних орієнтацій є спільним для учнів професійно-технічних навчальних закладів і для студентів технікумів та коледжів відповідного профілю за також спільного недостатнього рівня соціалізації, а розмежує їх у перспективі різний соціальний статус, розуміння якого у даній віковій групі розмите;

в) студенти вузів, майбутні спеціалісти сільського господарства ще в недалекому минулому були потенційною елітою села, хоча сьогодні таке твердження суперечило б реальності. Але все ж таки нові економічні умови вступу до вузів, а також атрибут вищої освіти дає їм підстави покладати певні надії на швидке одержання сталого і досить високого соціального статусу.

Завершуючи характеристику ролі й місця сільської молоді в суспільстві, не можна не заторкнути такий її загін, як молоді робітники невиробничої сфери села - лікарі, педагоги, працівники культури та ін.

Важливість ролі працівників невиробничої сфери села в розвитку його соціальної сфери наголошували численні науковці України та інших країн СНД. Однак слід відзначити, що частка осіб, які зайняті у цій сфері, досить мала у загальній масі сільського населення, що молодь у цій групі не становить постійної більшості, що рівень підготовки близько половини молодих працівників невиробничої сфери села не відповідає соціальним вимогам часу, нарешті, що регіонально об'єкти цієї сфери розміщені в селах України досить нерівномірно. Достатньо також нагадати, що загальний обсяг капітальних вкладень в об'єкти невиробничого призначення на селі порівняно з 1990 роком скоротився майже у 5 разів. Будівництво житла зменшилось у 2,7 рази, водопроводів, лікарень та загальноосвітніх шкіл - у 7, амбулаторно-поліклінічних закладів, дитячих садків та клубів - більш як у 20 разів [11, с. 8].

Низьким є й рівень заробітної платні більшості категорій працівників невиробничої сфери села, особливо ж молоді, оскільки умови фінансування освіти, охорони здоров'я, культури нестабільні. Крім того, рівень заробітної платні у цих сферах залежить від категорії, стажу роботи, чого молоді поки що бракує.

Визначимо деякі особливості цієї частини сільської молоді.

1. Загін молодих працівників невиробничої сфери села виконує важливі функції, які сприяють збереженню і розвитку його соціальної інфраструктури.
2. Соціальний статус цієї групи сільської молоді поки що достатньо високий, хоча його не можна вважати однорідним внаслідок внутрішньої диференціації даної групи. Однак за умов формування ринкових

відносин можна прогнозувати падіння цього статусу, оскільки злигодне матеріальне становище працівників нематеріальної сфери не може не впливати на процес його формування.

3. Незважаючи на характерні особливості соціально-професійного характеру, ця група сільської молоді відчуває вплив загальних чинників, що зумовлюють також роль і місце інших її груп, - соціально-економічного, демографічного, регіонального та ін.

Отже, ми розглянуто практично всі основні верстви сільської молоді з точки зору методології визначення їхніх місця і ролі в соціальній структурі сучасного суспільства. Виходячи із здійсненого аналізу, *сільську молодь можна визначити як великий загін молоді певного суспільства, об'єднаний за ознаками поселенської належності. Сільська молодь є частиною відносно сталого сільського соціуму, яка в процесі соціалізації та професіоналізації сприймає основні його суспільно-історичні та культурні риси, водночас збагачуючи їх новими особливостями, що притаманні даному конкретному етапові розвитку суспільства. Сільська молодь є важливою частиною селянства як суб'єкта аграрних відносин, яка саме забезпечує його відтворення і розвиток. За своїми віковими характеристиками сільська молодь за сучасних умов, на відміну від Середньовіччя та Нового часу, ідентична молоді взагалі й містить у своєму складі основні вікові когорти з властивими їм особливостями етапів самовизначення. За якісними характеристиками процесів соціалізації та професіоналізації, що їх проходить молодь у будь-якому суспільстві, сільська молодь відрізняється від міської обмеженими стартовими умовами соціальної та професійної мобільності, як правило, більш раннім включенням у продуктивну виробничу діяльність, нижчим, за якісними показниками рівнем освіти тощо. Сільська молодь як складноорганізований об'єкт підрозділяється також на підзагони за типом основної зайнятості (учнівська та працююча молодь) та професійні групи.*

Крім того, маючи низку спільних ознак та рис, характерних для молоді в цілому, підпорядковуючись, у головному, загальним закономірностям її розвитку та функціонування, сільська молодь має багато особливостей, що дає підстави виокремити її як великий самостійний загін молоді.

Ознаками, які надають даній групі якісної визначеності, зокрема, є:

- а) належність до сталої поселенської структури сільського типу, до сільського соціуму, які створюють умови формування специфічного, якісно визначеного способу життя;
- б) участь, безпосередня або потенційна в особливому виді діяльності, який узагальнено визначається як “сільськогосподарське виробництво”, чи в інших видах діяльності, що прямо чи опосередковано забезпечують процес виробництва сільськогосподарської продукції;
- в) включеність до системи економічних відносин, характерних для аграрного сектору економіки та його конкретних об'єктів;
- г) особливості процесів соціалізації та професіоналізації, а, таким чином, особливості набуття відповідного соціального статусу.

Джерела та література

1. Мартинюк І.О. Проблеми життєвого самовизначення молоді (досвід прикладного дослідження).– Автореф. дис. докт. соціол. наук. – К.: 1993.
2. Молодежь и демократизация советского общества: социологический анализ / Под ред. С.А. Шавеля, О.Т. Манаева.– Мінск: Навука і тэхніка, 1990.
3. Мансуров В.А., Барбакова К.Г. Молодой интеллигент развитого социалистического общества. – М.: Наука, 1981.
4. Петрова Л.Е. Социальное самочувствие молодежи // СОЦИС. – 2000. – №12.
5. Слепенков И.М. Сельская молодежь.– М.: Знание, 1988.
6. Социальный облик молодежи (на материалах Украинской ССР)/ Отв. ред. А.И. Вишняк, Н.Н. Чурилов; АН УССР. Ин-т философии. – К.: Наукова думка, 1990.
7. Титма М.Х., Саар Э.А. Молодое поколение. – Мысль, 1986.
8. Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ 11-13 жовтня 1995 р. – К.: А.Л.Д., 1996.
9. Шатохін А.М. Соціологія села. – К.: Науковий світ, 2000.
10. Чигрин В.О. Становлення та соціальні проблеми сільської молоді. – Сімферополь: Тавріда, 1996.
11. Соціальний стан села: проблеми, перспективи. – К.: ІАЕ УААН, 1999.